

הן לי לא נתת זרע

אחר הדברים האלה הִיָּה דָבָר יְהוָה אֶל אַבְרָם בַּמִּתְּנָה לֵאמֹר אֵל תִּירָא
אַבְרָם אֲנִכִּי מִגֵּן לֶךְ שְׂכָרְךָ הַרְבֵּה מְאֹד
וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֲדֹנָי יְהוִה מַה תִּתֶּן לִי וְאֲנִכִּי הוֹלֵךְ עִרְיָי וּבֵן מִשְׁק בֵּיתִי
הוא דְּמִשְׁק אֱלִיעֶזֶר
וַיֹּאמֶר אַבְרָם הֵן לִי לֹא נִתְּתָה זֶרַע וְהִנֵּה בֵן בֵּיתִי יוֹרֵשׁ אֹתִי

בראשית טו, א-ג

משמעות המילה 'עִרְיָי' בפסוק השני היא שלא יהיה לאברהם בן, שאין לאברהם עתיד בעולם הזה, כפי שרש"י בד"ה "הולך עירי" מסביר:

מנחם בן סרוק פירשו לשון יורש. וחבר לו (מלאכי ב) 'ער ועונה' עירי
בלא יורש. כאשר תאמר (איוב לא) 'זבכל תבואתי תשרש תעקר שרשיה',
כך לשון עירי חסר בנים. הוא ממשיך ואומר על 'הן לי לא נתת זרע':
ומה תועלת בכל אשר תיתן לי?

מדוע חוזר אברהם בפסוק השלישי 'הן לי לא נתת זרע' על טענתו שהוא הולך עירי? התמיה של אברהם נובעת מן הסתירה הקיימת לכאורה בין ההבטחה שהוא קיבל מן הקב"ה בפסוק א 'שְׂכָרְךָ הַרְבֵּה מְאֹד' לעובדה שאין לו יורש, מהיעדר הבן שימשיך את השושלת שלו בעולם הזה. אולם אין זאת הפעם הראשונה שאברהם שומע הבטחה מסוג זה. הלא כבר נאמר לו:

כִּי אֵת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְנַנֶּה וְלִזְרַעְךָ עַד עוֹלָם

בראשית יג-טו

אם כן, מה הקושי של אברהם?³⁹ זאת ועוד, למדנו בשיעור הקודם שהבטחה מצד הקב"ה היא בלתי הפיכה.⁴⁰ הקושי נובע מפער הזמן בין קבלת ההבטחה למימושה. בינתיים רואה אברהם שהוא אינו מוליד. לכן הוא מבין שהוא נמצא במצב מיוחד, מבחינת "אֲבָרָם" וכל עוד הוא נמצא במצב הזה לא יתאפשר לו להוליד. הוא גם מסיק שאין תועלת, כדברי רש"י, להבטחה שהוא קיבל על השכר 'שְׁכָרְךָ הֲרֵבָה מְאֹד'. יש מבחינתו סתירה בין מצבו הקיומי לכל ההבטחות שהוא קיבל עד כה.

המדרש מסביר שאכן לפי חוקי הטבע, לפי המזלות כלשון המדרש, הגורל של אֲבָרָם הוא שהוא אינו מוליד. אולם הפתרון נמצא בשינוי שמו מ"אֲבָרָם" ל"אברהם" ובמקביל בשינוי שמה של שרה מ"שרי" ל"שרה":

וַיֹּאמֶר אַבְרָם הֵן לִי לֹא נָתַת זֶרַע' אָמַר רַב שְׂמוּאֵל בַּר רַב יִצְחָק: הַמּוֹלֵד דּוֹחֵקנִי וְאוֹמֵר לִי אַבְרָם אֵין אֶת מוֹלִיד. א"ל הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא: הֵן כְּדַבְרֵיךָ, אַבְרָם לֹא מוֹלִיד, אַבְרָהָם מוֹלִיד, שְׂרִי אֲשַׁתְּךָ לֹא תִקְרָא שְׂמָה שְׂרִי, שְׂרִי לֹא תִלְדַּה, שְׂרָה תִלְדַּה.

בראשית רבה, פרשה מד-י

שינוי השם בא לבטא שינוי זהותי ובעקבות השינוי הזה יכול אברהם להוליד. עוד נעמוד על נקודה זו בהמשך השיעור.

משמעות המילה "הן" לפי אברהם אבינו

המדרש רואה במילה "הן" בפסוק 'וַיֹּאמֶר אֲבָרָם הֵן לִי לֹא נָתַתָּה זֶרַע וְהִנֵּה בֵּן בֵּיתִי יוֹרֵשׁ אֹתִי' מילה מיותרת העומדת להידרש. מה משמעות המילה "הן" במקרא? מילה זו מופיעה במספר פסוקים ועלינו להתבונן בהם כדי להבין

39 ראה דברי הרמב"ן בד"ה "מה נתן לי": ... ויש עליך לשאול, שכבר נאמר לו לאברהם (לעיל יג-טו) 'כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך עד עולם ושמתי את זרעך כעפר הארץ', ואיך יאמר עתה 'ואנכי הולך ערירי, והנה בן ביתי יורש אותי', ולמה לא האמין בנבואה הראשונה, כאשר יאמין בזאת.

40 ראה ברכות ז ע"א: וא"ר יוחנן משום ר' יוסי: כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה לטובה אפי' על תנאי לא חזר בו...
ראה "גבורות ה'" מאת המהר"ל, פרק ז.

הן לי לא נתת זרע

איך הבין אברהם מהו המקור המונע ממנו להוליד בן. המופע הראשון הרלוונטי של המילה "הן" לעניין התולדות נמצא בספר דברים:⁴¹

הֵן לַיהוָה אֱלֹהֵיךָ הַשָּׁמַיִם וְשָׁמַיִם הַשָּׁמַיִם הָאָרֶץ וְכָל אֲשֶׁר בָּהּ

אברהם הבין שהגזרה היא מהקב"ה עצמו משום שמערכת הכוכבים והמזלות היא שלו עצמו. לכן אם יש למערכת זו - קרי חוקות הטבע - השפעה כלשהי על האדם, כפי שמשמע מן המדרש, אזי לאמתו של דבר השפעה זו נובעת מרצונו של הקב"ה עצמו. לכן פירוש האמירה 'הן לי לא נתתה זרע' היא: אתה הקב"ה מונע ממני זרע.

לפי הרמב"ן החשש של אברהם נובע מגילו המתקדם "והנה ראה עצמו בא בימים, ולא נתקיימה נבואתו".⁴² האם יש כאן ייאוש? האם אין שום תקווה עוד? הרי הדורות שקדמו לאברהם הולידו בגיל מבוגר ממנו! בספר דברים נאמר:⁴³

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה הֲזוֹ קָרְבוֹ יָמֶיךָ לְמוֹת קְרָא אֶת יְהוֹשֻׁעַ וְהִתְיַצְבוּ בְּאֵהָל מוֹעֵד וְאַצְוֶנּוּ וַיִּלְךָ מֹשֶׁה וַיְהוֹשֻׁעַ וַיִּתְיַצְבוּ בְּאֵהָל מוֹעֵד

אַבְרָם מכיר את עצמו כסוף האומה העברית, אין עוד תקווה. הוא הניצול האחרון של אותה אומה שחיה בגלות אור כשדים. 'הן קרבו ימיה למוות'. אם אין תקווה להמשך, אין צורך בבן.

החידוש בדברי אברהם הוא שהוא מבין שיש כאן גזרה מאת ה' בעצמו ומצבו אינו התוצאה של תפקוד חוקות הטבע הבלתי פרסונליות. אין כאן גורל עיוור אלא גזרה אלוקית 'הן ליהוה אלהיך'.

משמעות המילה "הן" לפי הקב"ה

מה מבחינת הקב"ה מבטאת המילה "הן" באותם פסוקים? תשובה לשאלה זו מחייב עיון בגמרא בתחילת מסכת בבא קמא. במשנה הראשונה של המסכת

41 דברים י"ד

42 ראה דברי הרמב"ן בד"ה "מה תתן לי".

43 דברים לא"ד

נאמר: "ארבעה אבות נזיקין: השור והבור והמבעה וההבער". בתחילת הסוגיה, הגמרא שואלת: "מדקתני אבות מכלל דאיכא תולדות, תולדותיהן כיוצא בהן או לאו כיוצא בהן?"⁴⁴ כלומר, מכיוון שהתנא השתמש במשנה במילה "אבות", מעצם השימוש במילה "אבות" אנו לומדים שיש תולדות. אז הגמרא ממשיכה ושואלת: אם הנזק מוגדר כתולדה, האם התשלומים הנובעים מאותו נזק זהים לתשלומים הנובעים מנזק המוגדר כ"אב"?

אולם מהו פשט האמירה של הגמרא "מדקתני אבות מכלל דאיכא תולדות וכו'?" הרי לפי ההיגיון אמירה זו בעייתית ביותר. הגמרא מבקשת ללמוד מעצם השימוש במילה "אב" במשנה שקיימת קטגוריה נוספת - היא קטגורית ה"תולדות". אולם לפי ההיגיון אי אפשר לומר על מישהו שהוא אב כל עוד איני יודע שאכן יש לו בן! בדיוק הפוך מאמירת הגמרא! הגמרא הייתה צריכה לומר: מכיוון שיש תולדות אני יודע שיש אבות, כפי שהיא אגב אומרת במקומות אחרים: תני אבות - מכלל דאיכא תולדות.⁴⁵

בעלי התוספות במקום מעירים שיש שני סוגי משניות, כאלו העושות שימוש במילה "הן" וכאלו שלא עושות שימוש במילה "הן":

אית דוכתא דלא תני הן כמו הכא ובגמרא גבי שלש עשרה אבות נזיקין
ובארבעה מחוסרי כפרה (כריתות ח ע"ב) ואית דוכתא דקתני הן כדקתני
ארבעה שומרים הן (שבועות מט ע"א) וארבעה ראשי שנים הן (ר"ה ב
ע"א).⁴⁶

זה נראה הערה לשונית-סגנונית די סתמית, אולם לאמתו של דבר ההערה של בעלי התוספות עמוקה מאוד ונוגעת להבנתנו את שאלת הגמרא עצמה. על-פי התוספות כך צריך להבין את שאלת הגמרא: מדקתני אבות דווקא ולא אבות הן, מכלל דאיכא תולדות. מה משמעות המילה "הן"? אלו ותו לא. כלומר, אם היה כתוב "ארבעה אבות הן", הייתי מבין שיש בדיוק, לא פחות ולא יותר, ד' מקרים של נזיקין. במילים אחרות, אם כתוב במשנה "הן", אין

44 בבא קמא ב ע"א

45 ראה שבת ב ע"ב "תני אבות ותני תולדות" או שבועות ה ע"א: "תני אבות ותולדות".

46 תרגום: ישנם מקומות שבהם לא שנו את המילה "הן" כמו במשנה שלנו ובגמרא גבי שלש עשרה אבות נזיקין ובארבעה מחוסרי כפרה (כריתות ח ע"ב), וישנם מקומות שבהם שינו את המילה "הן" כמו ארבעה שומרים הן (שבועות מט ע"א) וארבעה ראשי שנים הן (ר"ה ב ע"א).

מקום לתולדות כלל. לכן מעצם אי השימוש במילה "הן" במשנה אני למד שיש אפשרות של תולדות.

מה ההבדל הרעיוני בין המשניות שבהן מופיעה המילה "הן" למשניות שבהן לא מופיעה המילה "הן"? יש כלל האומר "אין רע יורד מן השמים".⁴⁷ אילו היה כתוב במשנה "ארבעה אבות נזיקין הן", הייתי לומד ששורש הנזק בא מן השמים. המילה "הן" באה לבטא את היש האמתי, פעולה חיובית ואי אפשר לומר "הן" כאשר אנו מדברים על מעשה רע.

עלפי ההסבר הזה אפשר לבחון את הדוגמאות שהביאו בעלי התוספות בפירושם. שתי הדוגמאות הראשונות "שלוש עשרה אבות נזיקין", "ארבעה מחוסרי כפרה" הן דוגמאות של פעולה שלילית, של מציאות של רע. לכן לא כתוב "הן". לעומתם "ארבעה שומרים הן", "ארבעה ראשי שנים הן" - אלו דברים חיוביים. לכן באותן משניות כתוב "הן".

לשון אחר: המילה "הן" באה להגדיר את מחשבת הבורא כאשר ברא הקב"ה את עולמו. הפועל "ברא" מתייחס למחשבת הבורא - הקב"ה ברא עולם שלם. הפועל "עשה" מתייחס לעולם הטבע ובעולם הטבע יש מומים, כפי שכבר למדנו. המשנה אומרת⁴⁸ "כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא אלא לכבודו, שנאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו". כל מה שהקב"ה ברא הוא שלם, בלי שום רע.⁴⁹ עקב התפתחות העולם

47 ראה ב"ר נא-ג: גפרית ואש, הה"ד (תהילים יא) ימטר על רשעים פחים אש וגפרית וגו' פחים גומרים ומצדין אש וגפרית. א"ר יודן: מפני מה אדם מריח ריח גפרית ונפשו סולדת עליו? למה שהיא יודעת שהיא נידונת בה לע"ל שנאמר מנת כוסם. ר' ישמעאל בר נחמן משום ר' יונתן כפילי פיטרין לאחר המרחץ. א"ר חנינא: אין דבר רע יורד מלמעלה. אתיבון והכתיב (תהילים קמח) אש וברד שלג וקיטור! אמר להם: רוח סערה היא שהיא עושה דבר. מילתא דר"ש בן לקיש פליגא אהא דא"ר חנינא בן פזי: (דברים כח) יפתח ה' לך את אוצרו הטוב, מכאן שיש לו אוצרות אחרים מאת ה' מן השמים כמרתק מן גבר. ראה גם "מורה הנבוכים" לרמב"ם, חלק ג, פרק י: ... וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (בראשית א-לא). אפילו מציאות החומר השפל הזה, כפי שהוא קשור להעדר המחייב את המוות ואת הרעות כולן, כל זה גם כן טוב בשל התמדת ההווה והימשכות המציאות ברציפות. לכן פירש רבי מאיר: 'והנה טוב מאוד' והנה טוב מות (ב"ר ט-ה) בגלל העניין שהעירונו עליו. היזכר אפוא במה שאמרת לך בפרק זה והבינהו. אזי יתברר לך כל מה שאמרו הנביאים והחכמים שהטוב כולו מעשה האלוה בעצם. בבראשית רבה נאמר מפורשות: אין דבר רע יורד מלמעלה.

48 פרקי אבות ו-יא

49 ראה "דעת תבונות" מאת הרמח"ל, פסקה ככח: ... ובאמת תראי, שגם במעשים אין רע נמצא בעולם אלא בחלקי הדברים טרם התחברם להשלמת הדבר, אך אין דבר מושלם שיהיה רע. וזה, כיון שידענו שכל מה שהקב"ה עושה הוא אך טוב מאד, הנה מה שנראה חסר בצד אחד מתנאי הדברים, נשלם החסרון ההוא בתנאי אחר שמשלים בעדו,

כעולם, כאשר יורדים ממדרגה למדרגה, מעולם לעולם ומגיעים למדרגה הנקראת "עולם העשייה", אז הרע מתגלה.

משמעות המילה "ויעש" במעשה בראשית היא מה שהעולם נתן לעשות, לעומת המילה "ברא" המתייחסת לדבר שלם. עולם הבריאה, שהוא בבחינת עולם הבא, הוא רובו טוב ומיעוטו רע.⁵⁰ יש שורש של רע שעוד לא מתגלה.⁵¹ הוא בטל בשישים בטוב. זהו עולם השלמות של הקדושה. עולם היצירה הוא חציו טוב וחציו רע - יצר טוב ויצר רע. עולם העשייה הוא כבר ברובו רע ומיעוטו טוב.

אם "אין רע יורד מן השמים" נשאלת השאלה מהו מקור הרע?⁵² והתשובה היא שזה תלוי בצד המקבל, בכלי הקבלה עצמו. כאשר מקבלים את השפע שיוורד כולו טוב מן השמים, אם יש מספיק זכות אזי, הוא מתגלה כטוב. אם אין מספיק זכות, אזי הוא הופך להיות רע. הכול תלוי בתיקון המקבל. דוגמה פשוטה הממחישה את הנושא היא ירידת הגשמים. כאשר יורד הגשם בזמנו ובכמות סבירה זו ברכה אמתית. אולם כאשר יורד הגשם בבת אחת במקום אחד יש שיטפון וזו קללה.

הקב"ה אינו גוזר את הרע אלא השפע והשפע הוא כולו טוב. כאשר יורד השפע למטה, בהתאם לזכות המקבל, אם יש פשע (תמורת המילה שפע), אזי

ולא היה החסרון ההוא אלא מפני שלא נשלם הדבר ההוא בכל תנאיו, וכיון שישתלם - ודאי הוא טוב. ודבר זה מתאמת מן המעשה עצמו שהוא כן, והמעשה הכללי שהוא סיבוב העולם - יתברר הדבר שגם הוא כן בסוף הכל, בזמן שתתקיים הבטחת (ישעיהו יב-א) 'אודך ה' כי אנת בי', כי אז יהיו נגמרים כל חלקי המעשה, והנה יהיה המעשה אך טוב באמת. 50 ראה תיקוני זוהר - לו.

ראה גם "עץ חיים" מאת רבי חיים ויטאל, שער קנ, פרק ו, ושער מח, פרק ג: ענין הקליפה וענין ד' עולמות אבי"ע. השינוי שיש ביניהן דע כי גם בקליפה יש בחינת אבי"ע. ובכל עולם יש בו ה' פרצופים שהם כללות י"ס של אותו העולם. וכל פרצוף מהם כולל י"ס על דרך שהוא בקדושה. ונבאר עתה ענינם. דע כי אע"פ שבכל ד' עולמות יש בחינת קליפה, יש שינוי בעולמות בעצמם. כי הנה, בעולם אצילות של הקדושה הטוב מרובה על האצילות של הטומאה, ואינם מעורבים כלל הקדושה עם הטומאה. ובעולם הבריאה, הקדושה מרובה על הטומאה של הקליפות דבריאה, אמנם הם מעורבים יחד. וביצירה הוא מחצה על מחצה וגם הם מעורבים יחד טוב ורע. ובעשיה הקליפה מרובה על העשיה של טהרה וגם הם מעורבים יחד ואין שום דבר בעולם העשיה שלא יהיה מורכב מטו"ר קדושה וקליפה מעורבין יחד ממש.

51 ראה "הקדמה לתלמוד עשר ספירות" - אות קנ, מאת "בעל הסולם": ועל כן איתא בעץ חיים (שמ"ח פ"ג), שעולם הבריאה הוא רובו טוב ומיעוטו רע, ומיעוט הרע אינו ניכר, עיין שם היטב.

52 הרב אשכנזי אינו מתייחס בפסקה זו לסוג אחר של הרע הנובע משבירת הכלים או מעצם בריאתו של עולם, שאינו קשור כהוא זה לאדם. בהמשך השיעור מתייחס הרב לנושא זה.

הן לי לא נתת זרע

השפע לא גורם לעונג אלא לנגע. לכן אי אפשר לומר במשנה "ארבעה אבות נזיקין הן" משום שזה לא בא מן השמים. למטה יש כבר נזיקין. ההבנה של אברהם 'הן לי לא נתתה זרע' אינה נכונה. אין גזרה מצד הקב"ה שהוא לא יוליד. הקב"ה בא ואומר לו: זה לא בא ממני, זה בא משום שאתה תחת ההשפעה של הטבע, תחת חוקות ההיסטוריה. אתה אבךם הארמי החי באותו שלב בחן, בגלות אינך יכול להגשים את ייעודך. לכן מיד נאמר בפסוק טו-ה:

וַיֵּצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הִבֵּט נָא הַשְּׁמַיְמָה וּסְפֹר הַכּוֹכָבִים אִם תּוּכַל לִסְפֹּר
אֹתָם וַיֹּאמֶר לוֹ כֹּה יִהְיֶה זְרַעְךָ

כדי לגלות לו ש"אברם לא מוליד אבל אברהם מוליד", צריך הקב"ה להוציא אותו מן הדטרמיניזם של חוקות הטבע. שורש הרע נקרא "דין" והוא כולו טוב. הדין הוא אמת, הוא לא רע. התפשטות הדין למטה הוא מבחינת גזרות ורעות. השם של פרצוף מידת הדין למטה הוא השטן.⁵³ למעלה פרצוף מידת הדין הוא אליהו הנביא. זהו עניין שלומדים אותו בתורת הקבלה כמובן, אולם איך אמרו חכמים שזה אותו פרצוף? מה הקשר? התשובה היא שאליהו הנביא מוכר כנביא זעם,⁵⁴ נביא של מידת הדין. כאשר הוא מתנבא, מידת הדין שולטת.

שאלה: היכן עומד פנחס?

תשובה: פנחס הוא אליהו.⁵⁵ 'לִכֵּן אָמַר הַנְּיָי גִתָּן לוֹ אֶת בְּרִיתִי שְׁלוֹם'.⁵⁶

53 ראה "עץ חיים" מאת רבי חיים ויטאל, שער ח פרק ו.

54 ראה "שמונה פרקים" לרמב"ם, פרק ז: ומצאנו לאליהו, זכור לטוב, מידת הכעס: ואף על פי שהשתמש בה כלפי הכופרים, ועליהם היה כועס, אבל בארו חכמים שה' הרחיקו, ואמר לו: לא יצלח לבני אדם מי שיש לו קינוי כשעור שיש לו, שהוא ימיתם. אליהו הנביא רצה שמידת הדין תשלוט. בזמנו הייתה בצורת קשה ביותר במשך שלוש שנים. אנשים מתו משום שהוא לא היה מוכן להוריד גשמים עד שכולם יחזרו בתשובה, וזה לא קרה.

55 פרקי דרבי אליעזר פרק מו, וספר הזוהר - רעיא מהימנא ג (פרשת פנחס), רטו ע"א. ראה גם פרש"י על ב"מ קיד ע"ב, ד"ה "לאו כהן מר".

ראה גם בשו"ת רדב"ז חלק ו, סימן ב' אלפים רג: הנה כתבתי לך כל מה שיש אצלי בתירוץ קושיא זו ואתה תבחר ולפי דעת חכמי הנסתרות לא קשיא כלל כי האומר פנחס זה אליהו שורש נשמתו של פנחס וכשאמרו לו ולא כהן הוא מר לא רצה לגלות הסוד.

56 במדבר כה-יב

בפסוק המילה "שלום" כתובה עם האות "ואו" קטיעה. פנחס הרג את זמרי בן סלוא. כל זה קשור לטהרת הברית. יש ביטוי ידוע בכוונות התפילה "להמתיק את הדינים" עלידי חיבור לשורשם.⁵⁷ רצון הבורא הוא להיטיב עם הבריות, ליהנות לנבראיו,⁵⁸ ולכן בשורש הכול טוב. אין שום רע שיורד מן השמים אלא רק שפע. כלי הקבלה של עולם העשייה הם הגורמים לרע להיווצר. אם כלים אלו אינם מוכנים דים, אינם מזוכים דים, השפע הופך ל"פשע", ה"עונג" הופך ל"נגע".

משמעות הציווי "פרו ורבו"

אנחנו לומדים את המושג "תולדות" במקרא, בצד החיובי - הצורך להוליד את הבן אדם האמתי. התולדה במישור החיובי היא התגברות שלמות האדם לאורך הזמן דרך התולדות. לכן אנו מניחים שלהוליד זה ברכה. אולם מניין לנו שפירוש הציווי "פרו ורבו" הוא להוליד ילדים? האמת היא שהתרגלנו לפרש כך את הנאמר בבראשית א-כח:

וַיְבָרֶךְ אֱתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹשׁוּ

אולם לפי פשט הכתוב אין זה מוכרח. ההוצאה לפועל של הציווי "פרו ורבו" הייתה צריכה להיות באופן שונה.⁵⁹ מניין לי? הגמרא⁶⁰ מגדירה את

57 ראה ליקוטי מוהר"ן קמא מא: ואין דין נמחק אלא בשרשו, ושורש הדינים בבינה כמו שכתוב (זוהר ויקרא י:): 'בִּינָה דִּינִין מְתַעְרִין מִנְהָ', 'אֲנִי בִּינָה לִי גְבוּרָה' (משלי ח-ד).

58 ראה "עץ חיים" מאת רבי חיים ויטאל, שער הכללים, פרק א. ראה הקדמת ספר הזוהר לרב אשלג, סעיף ו.

59 ראה זוהר חלק א, סא ע"א ופירוש השל"ה הקדוש תורה שבכתב - מגדל עוז (פרשת נח), תורת אור: ... איתא בזוהר בפרשה זו אלמלא לא חטא אדם לא עבד תולדות כגוונא דא מסטרא דיצר הרע, אבל עבד תולדות מסטרא דרוחא קדישא, דהשתא לא עביד תולדות אלא מסטרא דיצר הרע. ובגין דכל תולדות דבני נשא כלהו מסטרא דיצר הרע, בגין כך לית לון קיום. אבל אלמלא חטא אדם ולא אתתרך מגינתא דעדן, הוה עביד תולדות מסטרא דרוח קודשא דקדישין כמלאכי עלאין קיימין לדרי דרין כגוונא דלעילא. כיון דחטא ואוליד בנין לבר מגינתא דעדן ולא זכה לאפקא לון מגנתא, לא אתקיימו אפילו לאשתרשא בעלמא דא... הפריה ורביה היתה בסוד השתלשלות כמלאכי עליון המשתלשים זה מזה, כי אין להם הפסק, ומתפשט כמדליק נר מנר והיה צלם אלהים מתפשט ומתרבה ואף בהתפשטות היה נשאר סוד הצלם, אף שמאדם וחוה ואילך היה חילוק שנולדו מטיפה, מ"מ אילו לא קלקלו לא היה טיפה סרוחה.

60 ברכות יז ע"א

הן לי לא נתת זרע

ההבדל בין העולם הזה לעולם הבא, כלומר בין העולם כפי שהוא במחשבת הבורא לכפי שהוא במציאות, בעולם העשייה, כך:

מרגלא בפומיה דרב: לא כעולם הזה העולם הבא, העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא פריה ורביה ולא משא ומתן ולא קנאה ולא שנאה ולא תחרות אלא צדיקים יושבין ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה שנאמר (שמות כד) זיחזו את האלהים ויאכלו וישתו.

בעולם הבא אין אכילה, אין שתיה וגם אין תשמיש המיטה. ברור אפוא שבעולם הבא אין צורך בהמשך התולדות. מכיוון שהעולם הבא הוא עולם מחשבת הבריאה, אנו למדים מן הגמרא הזו שהציווי "פרו ורבו" של מעשה בראשית לוקח ממד אחר לגמרי, לא מוכר לנו אולי, והוא מכונה על-ידי חכמים "להרבות את צלם האלוקים". אנו רגילים כל כך שמימוש הציווי "פרו ורבו" עובר דרך הולדת התולדות עד שאיננו מבחינים בפשט של הפסוק במעשה בראשית.

דרך התולדות אנו מנסים להתגבר על המצב הקיומי שלנו בעולם הזה כבני תמותה. הגמרא⁶¹ כורכת בין החתונה עצמה ובעקבותיה האפשרות להוליד ובין המיתה. גם במישור ההלכתי, הדרישה להולדת לפחות בן ובת קשורה לקיום המיתה בעולמנו.

ידוע כי לפני החתונה מנהג בני העדה האשכנזית הוא בעיקר לצום⁶². המצב אצל הספרדים הוא בדיוק הפוך, קרי אסור לצום⁶³ אפילו אם אחד מבני הזוג הוא אשכנזי. זה קשור למה שחז"ל אומרים שיש כפרה גמורה לכל העוונות בזמן החתונה⁶⁴. לכן ערב החתונה הוא כמעין יום כיפור. כאשר גר מתגייר או כאשר מישהו מתמנה לתפקיד חשוב יותר בחברה מוחלים לו על כל העוונות. למשל, עבד שמשחרר משום שהוא נפש חדשה.

61 הגמרא במסכת כתובות דף ח ע"ב עושה הקבלה בין שבעת ימי המשתה ושבעת ימי האבלות.

62 ראה שו"ת מהר"מ מינץ ס' קט, ורמ"א אהע"ז ס' סא סעיף א, ואו"ח ס' תקעג סעיף א.

63 ראה כנה"ג או"ח ס' תקנט וברכי יוסף באתר. גם בית יהודה להגר"י עייאש ח"ב סוס"י כג.

64 ראה מדרש שמואל פרשה יז ד"ה [א] בן שנה: חכם וחתן ונשיא הגדולה מכפרת, קבל עליו, חכם מפני שיבה תקום והדרת פני זקן (ויקרא יט-לה), וכתוב בתורה וכי יגור אתך גר (ויקרא יט-לג), מה גר נמחל לו על כל עונותיו, אף זה [חכם שנתמנה] נמחל לו על כל עונותיו, חתן וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת (בראשית כח-ט), וכי מחלת הוא שמה, והלא בשמת היה שמה, אלא מלמד שמחלה לו על כל עונותיו.

הגמרא במסכת ברכות בדף לא ע"א מספרת שרב המנונא זוטי שר שיר של מיתה דווקא ביום החתונה של בנו של רבינא:

אמרו ליה רבנן לרב המנונא זוטי בהלולא דמר בריה דרבינא: לישרי לן מר.

אמר להו: ווי לן דמיתנן ווי לן דמיתנן.

אמרי ליה: אנן מה נעני בתרין?

א"ל: הי תורה והי מצוה דמגנו עלן.⁶⁵

אם כן, התשובה לשאלה מדוע אנו צריכים להוליד, דהיינו לקיים את הפרייה ורביה דרך ההולדה היא שאנו עתידים למות. לכן בשעת החתונה צריך להזכיר את שעת המיתה.

שאלה: האם זה קשור לפסוק: **כִּי עֲזָה כְּמֹת אֱהָבָה קֶשֶׁה כְּשָׂאוֹל קְנָאָה?**⁶⁶ **תשובה:** לא, אין כאן הקבלה לנושא שלנו כלל. זה דווקא הפוך.

אם כבר הפסוק הזה הוזכר, כדאי להסביר אותו. יש שני סוגי אהבה: יש אהבה שאינה תלויה בדבר ויש אהבה שתלויה בדבר. אהבה שתלויה בדבר מביאה לידי קנאה. לכן היא קשה כמוות. אולם אהבה שאינה תלויה בדבר נמשלת לחיים דווקא.

מיד כאשר אנו מבינים שמימוש הצו "פרו ורבו" יהיה דרך תשמיש המיטה כדי להוליד, אנו גם מבינים שאדם וחוה עתידים למות. העניין של החטא שגרם למיתה בא רק אחר כך.⁶⁷ עד כאן הנגלה. מעבר לכך מדובר בתורת הנסתר.

65 תרגום לפי פירוש רש"י: אמרו לו חכמים לרב המנונא זוטי בחתונתו של מר בנו של רבינא: ישיר לנו כבודו. אמר להם: אוי לנו שנמות, אוי לנו שנמות! אמרו לו: מה אנחנו נענה אחרין? אמר להם: היכן התורה שעסקנו, והיכן המצות שאנו מקיימין שיגיננו עלינו מדינה של גיהנם.

66 שיר השירים ח-ו

67 בראשית ב-ז: **וּמַעַץ הַדָּעַת טוֹב וְרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ כִּי בַיּוֹם אֶכְלֶךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת.** ראה הברייתא במסכת סנהדרין המתארת את שעות היום של אדם וחוה בג"ע (לח ע"ב): ... שביעית נזדווגה לו חוה, שמינית עלו למטה שנים וירדו ארבעה, תשיעית נצטווה שלא לאכול מן האילן, עשירית סרח, אחת עשרה נידון, שתיים עשרה נטרד והלך לו.

הקב"ה והאחר שלו

הזכרתי את הרע הנובע מאי יכולת הכלי המקבל לקבל את השפע היורד מן השמים. יש סוג אחר של רע הנובע מעצם ברייתו של העולם וברצוני להרחיב מעט בעניין זה.

קודם כול נסביר את המונח התלמודי "ברייתו של עולם" המופיע בתחילת מסכת ברכות "יליף מברייתו של עולם דכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום אחד".⁶⁸ העובדה שיש לילה ויום באה מברייתו של עולם. לא כתוב "בריאת העולם" אלא "ברייתו של עולם" - זה בא מן העולם. מכיוון שהעולם היה צריך להיברא, העולם גרם לכך שהיום יתפצל ליום וללילה. זה לא בא מן הבורא אלא מן העולם שנברא. במחשבת הבורא החושך הוא גם אור.

הבריאה היא האחר של הקב"ה. אם הקב"ה הוא הטוב והוא הנותן והמשפיע, אז מוכרח שהבריאה, בתוך הצד המקבל, תהיה ההפך, כלומר "הרע", וכלשון הרב אשלג ז"ל "מחשבת הבריאה שהיא בכדי להנות לנבראיו בראה בהכרח מדת רצון לקבל ממנו ית' את כל הנועם והטוב הזה שחשב בעדם".⁶⁹ גם ברמת הפרט, אין יצר טוב באדם עד גיל הבר מצווה.⁷⁰ עד אז יש בו רק רצון לקבל, יצר רע. ברור אפוא שהרע מתגלה מצד העולם ולא מצד הבורא.

מושג זה אינו פשוט וצריך לחזור על הנושא פעמים רבות כדי להבין אותו. אולם אם זה לא כך, אזי יש סתירה מוחלטת ביסוד התורה עצמה. מצד אחד אנו אומרים שהבורא הוא כולו טוב. ומן הצד האחר אנו יודעים שהעולם הוא כולו רע. הרי כבר בתחילת התורה נאמר דבר בלתי מובן לחלוטין: התוצאה של אקט הבריאה 'בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים' היא לא אחר מאשר 'יְהִי אֵר וְיִהְיֶה חֹשֶׁךְ'.⁷¹ איך ייתכן דבר כזה?! לכן צריך לתפוס שיש מין הכרח שבא מברייתו של עולם כעולם.

68 ברכות ב ע"א

69 ראה הקדמה לספר הזוהר לרב אשלג, סעיף ז.

70 ראה אבות דרבי נתן נוסח א' טז.

71 בראשית א, א-ב

הימצאותו של אברהם בגלות מונעת את המשך התולדות

ההבטחה שניתנה לאברהם שיהיה לו זרע היא למעלה מן הטבע. זו ברכה כדי להביא לידי הופעת הבן אדם האמתי, לימות המשיח. אברהם לומד שהמקור המניע אינו הקב"ה כפי שהוא חשב בתחילה אלא התפקוד הטבעי של העולם. שבירת הדטרמיניזם הטבעי על-ידי הוצאתו מחוץ לטבע, בידי עזיבתו את הגלות מאפשרת לו על-ידי שינוי שמו להוליד את הבן אדם הממשיך את התולדות. "אברם לא מוליד אבל אברהם מוליד". זה העניין של "משנה מקום משנה מזל"⁷²

קודם כול צריך להבין את הנושא מבחינת כלל ישראל. כאשר נמצא עם ישראל בגלות, חוזר לגלות, הוא נמצא תחת השפעת המזלות, כלומר בדומה לכל אומה בהיסטוריה אין לו עתיד לטווח ארוך וסופו להיעלם מעל במת ההיסטוריה. אין עתיד לתולדות שלו במובן המקראי של המילה. פירוש המילה "תולדה" במקרא אינו ריבוי טבעי אלא התקדמות לקראת הולדת הבן אדם האמתי - המשיח.

שני ממדים קיימים בזרעו של אברהם: ממד הריבוי וממד התולדות. יש פסוקים בספר יהושע שאנו אומרים בהגדה של פסח והם:⁷³

וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל כָּל הָעָם כֹּה אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֶבֶר הִנְהָר יֹשְׁבוּ
אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם תֵּרַח אָבִי אַבְרָהָם וְאָבִי נְחֹר וַיַּעֲבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים. וְאַקַּח
אֶת אַבְרָם אֶת אַבְרָהָם מֵעֶבֶר הִנְהָר וְאוֹלַךְ אֹתוֹ בְּכָל אֶרֶץ כְּנָעַן וְאַרְבֶּה
אֶת זָרְעוֹ וְאַתָּן לוֹ אֶת יֶצְחָק.

'וְאַרְבֶּה אֶת זָרְעוֹ' זה ישמעאל - הממד של הריבוי הטבעי. אצל ישמעאל אין שום עיכוב. אברהם לוקח את הגר ומיד בלא שום עיכוב היא מולידה. דרכה מופיע עולם האסלאם כולו. 'וְאַתָּן לוֹ אֶת יֶצְחָק' זה כוח התולדות - "תולדה", פירושה הולדת הבן אדם האמתי, דהיינו המשיח.

הגמרא אומרת: אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף.⁷⁴ כאשר אנו מגיעים למשיח של תחיית המתים ששמו בן דוד, אנו עוברים לשלב אחר

72 ירושלמי שבת, פרק ו, הלכה ט

73 יהושע כד, ב-ג

74 יבמות סב ע"א

לגמרי ואין צורך בתולדות. השלב הזה מתואר בגמרא כשלב שאין בו תשמיש המיטה אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה.⁷⁵ איננו יודעים איך זה יהיה בפועל, אולם כך היא אמונת ישראל ולכל אישה בישראל יש הזכות לקוות שהיא תלד את המשית.

רבים עסוקים בבעיית ריבוי האוכלוסייה בעולם. האם מתייחסת תורת ישראל באופן חיובי לריבוי הטבעי כאשר אין שום התקדמות בנושא התולדות? התשובה היא שהריבוי כשלעצמו אינו דבר חיובי.⁷⁶ אנו צריכים להתקדם לקראת היעד שהוא המשית. הריבוי במצב הקיים אינו מקדם אותנו לקראת אותו יעד.⁷⁷

כל עוד אברהם הוא העברי האחרון בגלות באור כשדים, "אב לארם" לפי לשון הגמרא,⁷⁸ אין לו תולדה. "אברם אין את מוליד". בגלות אין התקדמות בפרויקט המשיחי של הבורא.

בסוף המאה התשע־עשרה ובתחילת המאה העשרים חיו קהילות יהודיות רבות במצב הזה. מנהיגי אותן קהילות לא ראו עתיד ליהדות וחיו בייאוש: רדיפות ופוגרומים מצד אחד, התבוללות איומה מן הצד האחר.⁷⁹ לפני מלחמת העולם השנייה - הייתה אז ילד - שמעתי את גדולי ישראל דאז אומרים בשם הרב צדוק כהאן,⁸⁰ ששימש רב הראשי של יהדות צרפת והיה תלמיד חכם

75 ברכות יז ע"א

76 ראה מאמרי הרמ"ע מפאנו, "אם כל חיי" א ד, שלג: ... אבל בנן האמה ישמעאל כתיב 'ולא יספר מרוב' (בראשית טז-י) והיינו טעמא שהקב"ה אינו מחחבם ולא חפץ בריבויים ולכן אינו מונה אותם. וזהו 'ולא יספר מרוב' מסיבת רוב, כי אין חפץ בריבוי אשר לפרטיו שלימות שאין בטבע הכלל אלא מה שבפרט, כטעם (מיכה ו-ז) הירצה ה' באלפי אילים (מלשון אילי הארץ (מ"ב כד-טו)) שהם אילי נביות בכור ישמעאל ואחיו השנים עשר נשיאים הכתובים בסוף פרשת חיי שרה.

ראה סנהדרין נט ע"א ודברי השל"ה הקדוש, תורה שבכתב, מגדל עוז, תורה אור: ... ופריה ורביה איננה בכלל שבע מצות בני נח, ולא נאמרה אלא לישראל.

77 ראה "ליקוטי מאמרים" מאת רבי צדוק הכהן, עמ' קלט: ועיקר ענין הריבוי וברכת פרו ורבו שיסד ה' יתברך בעולם הוא בשביל ישראל דבהם הוא ריבוי האמתי ולא למראית עין לבד כריבוי דאומות העולם דהוא רק מצד העולם הזה אבל אין בהם ריבוי אמתי המתחדש ונוסף תמיד ...

78 ראה ברכות יב ע"ב.

79 ראה מאמר "הדור" של הרב קוק בספר "אורות".

80 הרב צדוק כהאן (Zadoc Kahn - 1839-1905) שימש הרב הראשי של יהדות צרפת החל משנת 1889. לפני כן שימש הרב הראשי של פריז. הוא תמך במאמצי ההתיישבות בארץ כבר משנת 1881 והשפיע על הבארון רוטשילד להקים יישובים (ראשון לציון, עקרון ועוד).

גדול בקהילה שהלכה והתבוללה לחלוטין, שעל אף שאין עוד תקווה ליהדות עלינו לעשות "כאילו".

אָבְרָם מכיר את עצמו כמי שאין לו עתיד, אף שהוא שמע מהקב"ה הבטחה מפורשת. הוא לומד שמצבו נובע מהיותו בגלות ובחור"ל, ולכן אין עתיד לעברי. לפיכך כל עוד הוא שם, הוא מתקשה לקבל את ההבטחה של הקב"ה. מחזה ברית בין הבתרים מתרחש, לפי המדרש,⁸¹ בזמן ביקורו של אברהם בארץ כאשר הוא עדיין שוהה בחָרָן. הוא עדיין אָבְרָם הגלותי שמתקשה לראות את עתידו. זה מה שהמדרש ובעקבותיו הרמב"ן אומרים: **"המזל דוחקני ואומר לי אברם אין את מוליד"**.⁸²

81 להרחבת הנושא ראה את השיעור "מאור כשדים להר המוריה" ב"סוד מדרש התולדות", חלק א.

ראה פירוש השל"ה הקדוש על פרשת לך לך: ומה שאמרתי שבפרשת ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית (בראשית טו-יח) נאמר בראשונה ואין מוקדם ומאוחר בתורה זה הדבר הוא מוכרח כי אברהם אבינו היה בברית בין הבתרים בן שבעים שנה כדאיתא בסדר עולם וכן ארז"ל (תנחומא שמות ד) 'ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה' זה החשבון הוא משנולד יצחק ומה שכתב ארבע מאות ושלושים שנה זהו מברית בין הבתרים שקודם ללידת יצחק שלשים שנה כי בן מאה שנה היה כשנולד יצחק וקודם לזה בפרשת לך לך כתיב (בראשית יב-ד) 'ואברהם בן חמש ושבעים שנה היה בצאתו מחרן' אלא ע"כ צ"ל אין מוקדם ומאוחר בתורה וצריך לומר שפרשה 'ויאמר אליו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ לרשתה וכו' עד ואת הגרגשי ואת היבוס' (שם טו-ז עד כא) היתה קודם פ' לך לך, ואם תומר והרי קודם לך היה בחרן ופרשת כריתת ברית הארץ היה שם בארץ כדמוכח קראי, וי"ל דאברהם היה באותו פעם בארץ ישראל באקראי בעלמא לאיזה סיבה וצורך ומשא ומתן שהיה לו שם וכרת הש"י עמו שם ברית ואחר כך חזר לביתו. וחמשה שנים אחר כך אמר לו הש"י לך לך.

82 הנה הצלתני מן המלכים אבל מן הכרת לא הבטחת אותי. רק אמרת שתרבה לי שכר הרבה ומה יהיה שכרי בלא בנים. ולא עלה בדעתו שיהיה השכר הגדול הזה לעולם הבא כי זה אין צורך להבטחה כי כל עובד אלקים ימצא חיים לפניו. אך בעולם הזה יש צדיקים שמגיע עליהם כמעשה הרשעים. על כן צריכים בטחון. ועוד כי הרבה מאוד לומר שיזכה לשתי שולחנות בכל הטוב הראוי לצדיקים הגמורים מאין עונש כלל. ועוד כי ההבטחה למה שהיה מתירא ממנו וחזר ופירש לו הבטחתו שלא יפחד גם מזה כי ישם זרעו ככוכבי השמים לרוב. ויש עליך לשאול שכבר נאמר לו לאברהם כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך עד עולם ושמתי את זרעך כעפר הארץ (יג טו-טז). ואיך יאמר עתה ואנכי הולך ערירי והנה בן ביתי יורש אותי. ולמה לא האמין בנבואה הראשונה כאשר יאמין בזאת? והתשובה כי הצדיקים לא יאמינו בעצמם בחטאם בשגגה וכתוב רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לבנות ולנטוע ושב הגוי ההוא ועשה הרע לפני ונחמתי על הטובה (ירמיה ה-כה) והנה ראה עצמו בא בימים ולא נתקיימה נבואתו וחשב כי חטאיו מנעו הטוב ואולי חשב עתה פן יענש על הנפשות שהרג כדברי רבותינו וכלשון הזה אמרו בבראשית רבה (מד-ה) וירא יעקב מאוד ויצר לו (לב-ח). מכאן שאין הבטחה לצדיקים בעולם הזה וכו'.

הן לי לא נתת זרע

עלינו לתפוס את גודל התמיהה שלו: הקב"ה מבשר לי שיהיה לי בן?! זה נוגד את הכרתו את עצמו לחלוטין! המדרש ממשיך ואומר: "הן כדבוריך, אברם לא מוליד, אברהם מוליד".

דומה לכך הוא הסיפור של יעקב ורחל. כאשר מתלוננת רחל שאין לה בנים, יעקב אבינו עונה לה: 'וַיַּחַר אֶף יַעֲקֹב בְּרַחֵל וַיֹּאמֶר הֲתַחַת אֱלֹהִים אֲנֹכִי אֲשֶׁר מָנַע מִמֶּךָ פְּרִי בֶטֶן'.⁸³ המפרשים במקום מסבירים שהעיכוב בא משום שהם היו אז בחו"ל.

